

ETO: 811.511.141(439SZE)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

81*271.1

DOI: 10.19090/hk.2023.4.81-88

BERENTE Anikó

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
anikbrnt2@gmail.com

KONTRA Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
kontram@gmail.com

NÉMETH Miklós

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
nicola@hung.u-szeged.hu

SCHIRM Anita

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
schirmanita@gmail.com

SINKOVICS Balázs

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
sinkovics24@gmail.com

NYELVI VÉLEKEDÉSEK MINTÁZATAI SZEGEDEN ÉS KÖRNYÉKÉN

Patterns of Hungarian language regard in Szeged and vicinity

Obrasci jezičkog ponašanja u Segedinu i okolini

A dolgozat egy új, 2021 végén indult kutatást ismertet, mely a magyarországi nyelvjárások visszaszorulásának okai között fontos szerepet játszó nyelvi vélekedéseket vizsgálja a dél-alföldi régióban. A kutatási projekt rövid bemutatása során szól a vizsgálat fő kutatási kérdéseiről, hipotéziseiről, továbbá a vizsgálat mintájáról. Bemutatja továbbá az iskolai terepmunka első tapasztalatait is.¹

Kulcsszavak: nyelvjárás, nyelvi vélekedés, iskola, terepmunka

A kutatás rövid bemutatása

Dolgozatunkban egy közelmúltban indult kutatást ismertetünk. A bemutatás során szót ejtünk a vizsgálat kutatási előzményeiről, a fő kutatási kérdésekről, kiinduló hipotéziseinkről és a várható eredményekről. A dolgozat második részében az adatgyűjtést meghatározó tényezőkről szólunk, köztük a gyűjtés helyszíneiről, módszereiről, eszközeiről és adatközlőiről. Az iskolai terepmunka (és benne e gyűjtést megelőző hospitálások) első tapasztalatait is ismertetjük.

Mostani vizsgálatunk előzménye a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI, I. Kontra–Németh–Sinkovics 2016). Ebben adatközlőink nyelvi életrajzaikban számtalan esetben vallottak arról, hogy nyelvhasználatuk az iskolába kerülés időszakában változott meg: vagy az általános iskola vagy a középiskola megkezdésekor. Volt, aki úgy emlékezett, hogy tudatos elhatározás alapján kísérelt meg változtatni nyelvhasználatán, mások viszont csak magát a változás tényét említették. Az előbbieknél okán vizsgálatunk egyik központi kérdése, hogy mi történik az iskolai évek alatt a diákok vernakuláris nyelv-változatával. Négyéves kutatási projektünkkel erre a kérdésre is szeretnénk választ adni empirikus vizsgálatunk alapján. A projekt időtartama a 2021–2025 közötti időszakot foglalja magában, címe pedig *Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat*. A kutatás dimenzióit néhány számadattal tudjuk leginkább érzékeltetni: a vizsgálatban

¹ Az előadás megtartását és a tanulmány megírását az NKFIH K138827 számú, Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat című pályázat támogatta.

öt kutató vesz részt, 126 adatközlőt (köztük 48 diákot, 30 pedagógust és 48 szülőt/nagyszülőt) kérdezzük ki három településen úgy, hogy 126 egyéni interjút készítünk, majd vezetünk még fókuszcsoportos interjúkat is ugyanazon személyekkel, főként tanárokkal és tanítókkal. A vizsgálat fő hipotéziseit az alábbiak szerint fogalmazhatjuk meg:

1. A választott három különböző településtípus által meghatározott három különféle közösség tagjai más-más nyelvi vélekedésekkel és identitáskonstrukcióval rendelkeznek.
2. Mást jelent a három vizsgálandó településen élő adatközlők számára a *nyelvjárás* és a *normatív változat* fogalma.
3. Az egyes településeken belül lehet bizonyos kontinuitás a generációk között a nyelvi vélekedések tekintetében: ez a gyakorlatban azt jelentheti, hogy a pedagógusok, szülők és nagyszülők nyelvszemléletének mintázatai részben tovább élnek a gyermekek generációjában.

A kutatás fő céljait illetően az alábbi kérdéseket fogalmazhatjuk meg: elsőként arra vagyunk kíváncsiak, hogyan zajlik a *nyelvjárás* fogalmának konceptualizációja, azaz mit és milyen nyelvi jegyek alapján azonosítanak *nyelvjárás(i)*ként adatközlőink az egyes településeken. A következő kutatási kérdés az, hogy milyen a nyelvjárás percepciója adatközlőink körében: hogyan működik beszédpercepciójuk a nyelvjárás – köznyelv kontinuumban. Szintén szeretnénk választ kapni arra, milyen konnotációk tapadnak adatközlőink nyelvi vélekedéseiben a nyelvjárás fogalmához: milyen pozitív és negatív fogalmakat idéz föl tudatukban maga a helyi nyelvjárás? Szeretnénk ezen túlmenően vizsgálni a nyelvjárás és a lokális identitás összefüggéseit. Mindezen kérdéseket összegezve elmondható, célunk az, hogy többet tudjunk meg arról, mi a nyelvjárások helye, szerepe az iskolai oktatásban, és milyen változások történnek az általános iskolás évek alatt a gyermekek nyelvi vélekedéseiben és ideológiáiban, továbbá hogy ezekben a változásokban milyen szerepük van a szülőknek és milyen a pedagógusoknak. Célunk tehát, hogy összehasonlítsuk az általános iskolát megkezdő első osztályosok és az iskolát befejező nyolcadikosok nyelvi vélekedéseit.

Kutatásunk metodológiai célja, hogy olyan kutatómódszertant dolgozzunk ki a beszélők nyelvi vélekedéseinek föltérképezésére, amely megbízhatóbb és részletesebb képet rajzol a Magyarországon az ilyen típusú vizsgálatokban eddig általánosan használt kérdőívnél (pl. Lakatos 2009, 2010; Szécsényi 2015; Dudics Lakatos 2020). Ezzel kapcsolatban viszont érdemes azt is megjegyeznünk, hogy a hazai kérdőíves kutatások elsődleges célja általánosan a nyelvi

attitűdök feltérképezése. A kutatásban az a célunk, hogy a nyelvi vélekedések (és attitűdök, ideológiák) megismerésére a kérdőívnél pontosabb, megbízhatóbb mérőeszközöket használjunk és teszteljünk: ilyen lehet az egyéni strukturált szociolingvisztikai interjú, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú (pedagógusok és diákok körében), az ügynökvizsgálati módszer, de akár a diskurzuselemzés is.

A vizsgálat módszertana szempontjából számunkra jelentős kihívást jelent, hogy hat-hét éves gyermekeket is szóra szeretnénk bírni a nyelvi vélekedések megismerését célzó interjúkban. Ez problematikus számunkra azért is, mert nincsenek ilyen életkorú adatközlők körében kutatási tapasztalataink, és azért is, mert nem támaszkodhatunk a szakirodalomban sem jól kidolgozott és kifinomult metodikára a korosztály vonatkozásában. (Kivételt jelent talán Szabó–Mátyus 2014 és Fehér 2020.) Ezért az iskolát éppen megkezdő gyermekekkel készítendő, a nyelvi vélekedéseket célzó interjúk módszertanának kidolgozását magunknak kellett elvégeznünk, a későbbiekben pedig tesztelnünk első osztályos általános iskolásokkal készített próbainterjúk során.

A kutatás várható eredményeit illetően arra számítottunk, hogy eljutunk a nyelvjárás fogalmának egy a jelenleg általánosan használatnál kevésbé statikus értelmezéséhez, amely figyelembe veszi azt is, hogy a nem nyelvész beszélők mit tekintenek saját, nyelvről való gondolkodásukban nyelvjárásnak. Előzetesen úgy gondoljuk, hogy ezek az elképzelések a lakóhely településtípusától és a helyben dominánsan használt nyelvváltozatoktól függően eltérhetnek egymástól. Szeretnénk arra a kérdésre is választ kapni, hogy a magyar nyelvjárásoknak a fiatal korosztályokban tapasztalható részleges visszaszorulásában milyen szerepet játszik a családi és milyen az iskolai környezet.

Ha adataink empirikusan bizonyítják majd az előbbieket, akkor szükséges és hasznos lesz kamatoztatnunk tapasztalatainkat a közoktatásban és megosztanunk azokkal, akik részt vesznek a diákok anyanyelvi nevelésében. Ez a gyakorlatban jelentheti például a közoktatásban használatos tankönyvek vonatkozó részeinek újragondolását vagy az anyanyelvet oktató pedagógusok egyetemi szakmai felkészítésének átalakítását, továbbá gyakorló pedagógusok részére szakmai fórumok, esetleg tanári továbbképzések tartását.

A terepmunka első tapasztalatai

A vizsgálatot egynyelvű környezetben, a dél-alföldi nyelvjárási régió Szeged környéki nyelvjárási csoportján belül végezzük: egy nagyvárosban, ez Szeged, pontosabban annak egy városrésze, Tápé, egy kisebb, 42 ezer fős városban, Hódmezővásárhelyen és egy mintegy 3 és fél ezer főt számláló kistelepülésen,

Balástyán. A vizsgálat helyszíneinek egymástól mért távolsága nem haladja meg a 25 kilométert. Mindhárom településen egy-egy átlagos presztízsű általános iskola a terepmunka fő helyszíne.

Az adatközlők kiválasztása során figyelembe vesszük, hogy Magyarországon az oktatás milyen fontos szerepet játszik az egynormájúság és a sztenderd kultúrájának terjesztésében, a nyelvi ideológiák és mítoszok közvetítésében, valamint a nyelvjárás fogalmának konceptualizációjában. Ezért fontosnak tartjuk, hogy az iskolai oktatás kulcsszereplői, a tanítók és a tanárok jelentős számban legyenek az adatközlők közt. Így a három kutatópont mindegyikén öt-öt, az általános iskola 1. és 8. osztályában tanító tanárral készítünk egyéni és fókusz-csoportos interjút. A felnőtt adatközlők másik csoportja további nyolc-nyolc fő lesz a diákok szüleinek és nagyszüleinek a generációjából, akik ugyan nem pedagógusok, de nekik is lehetnek elképzeléseik és elvárásaik az iskola által közvetítendő ideológiákról. A kutatás adatközlői továbbá az elsős és a nyolcadikos diákok. A felnőttek esetében az interjút nagyjából egyórásra tervezzük, míg a diákok közül az elsősökkel készített interjút kb. 15–20 percesek, a nyolcadikosokkal készített felvételek pedig átlagosan egy tanóra, azaz 45 perc hosszúságúak. Így összesen 126 egyéni interjú fog elkészülni, valamint lesznek még fókusz-csoportos beszélgetések is, a pedagógusokkal.

A felnőtt interjúalanyok nem feltétlenül a kikérdezett gyermekek szülei, illetve nagyszülei, de igyekszünk azért többgenerációs családi interjút készíteni. Az egyéni és a fókusz-csoportos interjúkban viszont ugyanazok a személyek vesznek majd részt, így lehetőségünk adódik a kétféle módszerrel kapott eredmények ütköztetésére. A kialakított minta révén azt is meg tudjuk vizsgálni, hogy az iskolának és a családnak milyen szerepe van a kommunikatív kompetencia és a nyelvi vélekedések alakításában. Az elsős korosztály interjúinak a megtervezése volt a legnehezebb: a kicsik életkori sajátosságait, érdeklődését is figyelembe véve *A borissza katona fakardja* című Mátyás mesének a bábváltozatát használtuk. A mese egyik szereplője, a katona következetesen *ő-zött*, míg Mátyás király nem. A mese megnézése után az elsősöknek olyan kérdéseket teszünk fel, mint hogy melyik szereplő beszéde tetszett nekik jobban, a beszédük alapján barátkoznának-e a katonával, illetve Mátyás királlyal, valamint arra is rákérdezzük, hogy a szülei, valamint a nagyszülei beszéde a katona vagy pedig Mátyás király beszédére hasonlít-e. Vagyis látható, hogy az ügynökvizsgálati módszert használjuk a kicsiknél.

A terepmunka során először megszereztük a szükséges engedélyeket, és kidolgoztuk adatkezelési szabályainkat, majd pedig az interjú forgatókönyvnek véglegesítése érdekében próbainterjút végeztünk. Ezek a próbafelvéte-

lek szándékosan nem a három kiválasztott intézményben készültek. Hogy az interjúalanyainkkal jobb kapcsolatot alakítsunk ki, valamint hogy megismerjük az osztályközösséget és ki tudjuk választani a beszédesebb gyerekeket, minden osztályban nagyjából 15–25 órát hospitáltunk. A hospitálások során az elsősök annyira megkedveltek bennünket, hogy számos rajzot készítettek nekünk.

A terepmunka során eddig azt tapasztaltuk, hogy mindhárom helyszínen rendkívül segítőkészek mind az iskolavezetők, mind a pedagógusok. A kapcsolatfelvétel és az iskolákba való bejutás is gördülékenyen ment. Bent viszont már azzal szembesültünk, hogy a tanárok és a diákok is borzasztóan le vannak terhelve. A tanároknak szünetben, illetve órák előtt és után szinte egy perc szabadidejük sincs, nehéz velük beszélgetni. Az interjúk megszervezése is bonyolult: ugyanis a hozzájáruló nyilatkozatokat a tanári kérések ellenére is nehezen hozzák vissza a diákok, s a visszakapott nyilatkozatok csak egy töredékében adnak meg a szülők további elérhetőséget, amivel a későbbiekben a szülői/nagyszülői interjúk érdekében fel tudnánk velük venni a kapcsolatot. A diákoknak akár elsősök, akár nyolcadikosok, sok órájuk van: elsőben ez legalább öt órát jelent, de a tápéi iskolában minden nap reggel 8-tól délután 4-ig foglalkozásaik vannak, a nyolcadikosoknak pedig átlagosan hét-nyolc órájuk van egy nap, s még ezután következnek a felkészítők, a különórák és a sportfoglalkozások. Emiatt nem egyszerű megszervezni a diákokkal az interjúkat.

A tanárok jól ismerik a gyerekek aktuális családi körülményeit, ez óriási segítség számunkra. Ugyanúgy az is, hogy a Facebookon az osztály szülőinek zárt csoportjában reklámozzák a kutatást, ezzel is segítik, hogy a szülők adatközlökké váljanak. A hospitálásoknak köszönhetően a terepmunkások szinte teljesen ugyanazokat a gyerekeket választják ki az interjúra az órai megfigyelések alapján, mint akiket a tanárok ajánlanak. Az interjúkban elhangzottak elemzéséhez viszont figyelembe kell majd vennünk az osztályban az ülésrendet is. Mivel sokat tartózkodunk a diákok közt, így sokszor az óráközi szünetekben jutunk értékes nyelvi adatokhoz. Az elsősökkel már készültek interjúk: ők nagyon nyíltak, közvetlenek, örömmel beszélgetnek velünk.

Az eddig rögzített próbainterjúkból és interjúkból már látszik, hogy az anyag igazi kincsesbánya lesz nem csupán a nyelvjárásra vonatkozó nyelvi vélekedések mintázatait tekintve. Már az elsősök felvételeiben rengeteg metanyelvi megjegyzés található, s érdekes lenne a későbbiekben a kicsiknek a társalgási készségeit is elemezni (a szóátadásokat, hibajavításokat, háttéracsatorna-jelzéseket). Az interjúkban a különféle nyelvi ideológiákat (pl. a doktizmust, mentalizmust, elegantizmust, lásd Lanstyák 2017) működés közben lehet megfigyelni, valamint az interjúalanyok diskurzusjelölő-használata is tanulmányozható.

Irodalom

- Dudics Lakatos Katalin. 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik meta-nyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* (58): 165–173.
- Fehér, Krisztina. 2020. Status-based preference of varieties in bidialectal kindergarteners: an experimental study. *Argumentum* (16): 147–172.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs. 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lakatos Katalin. 2009. Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjárások: Egy fölmérés tanulságaiból. In Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. 423–430. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Lakatos Katalin. 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Lanstyák István. 2017. *Nyelvi ideológiák* (általános tudnivalók és fogalomtár). https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (2023. jan. 10.)
- Szabó Tamás Péter – Mátyus Kinga. 2014. Óvodások és kisiskolások nyelvi ideológiái. In *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. A MANYE kongresszusok előadásai (10/1–2). 215–221. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szécsényi Krisztina. 2015. Középiscolások nyelvjárási attitűdje határon innen és túl. *Hungarológiai Közlemények* (14): 123–132.

PATTERNS OF HUNGARIAN LANGUAGE REGARD IN SZEGED AND VICINITY

The paper presents a new research project started at the end of 2021 in Southern Hungary investigating language regard as the main motive of ongoing loss of Hungarian local dialects. After presenting the research briefly, we describe the main research questions, our main hypotheses and our sample of 126 respondents in three research sites. In the second part of the article, the paper describes the first experiences of our fieldwork performed in the three schools we are studying.

Keywords: dialect, language regard, school, fieldwork

OBRASCI JEZIČKOG PONAŠANJA U SEGEDINU I OKOLINI

Studija predstavlja rezultate novog istraživanja, pokrenutog krajem 2021. godine, koje ispituje kako jezički stav utiče na potiskivanje mađarskih dijalekata u regionu južne

Maďarske. Kratka prezentacija istraživačkog projekta govori o glavnim pitanjima kojima se istraživanje bavi, o hipotezama i o obrascima ispitivanja. Daje se i prikaz prvih iskustava terenskog rada po školama.

Ključne reči: dijalekt, stav o jeziku, škola, terenski rad

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 15.

Közlésre elfogadva: 2023. máj. 10.